

# **BALLAI LÁSZLÓ**

## **Athénban, 2006-ban**

2006. NYARA

© COPYRIGHT 2006, BALLAI LÁSZLÓ, MINDEN JOG FENNTARTVA.

EZ A MŰ AZ ÍRÓ HONLAPJÁRÓL, A  
[HTTP://WWW.VASAROS.COM/ART/BALLAI/](http://www.vasaros.com/art/ballai/)  
OLDALRÓL SZÁRMAZIK.

A SZÖVEG BÁRMINEMŰ MEGVÁLTOZTATÁSA, VALAMINT KERESKEDELMI CÉLÚ SOKSZOROSÍTÁSA  
CSAK A SZERZŐ KÜLÖN, ÍRÁSBELI ENGEDÉLYÉVEL LEHETSÉGES.

E-MAIL: [BALLAI@VASAROS.COM](mailto:BALLAI@VASAROS.COM)

Tízéves szőke, szemüveges kisfiú nyargal fel az Akropoliszon. Édesanyja aggódva siet utána, nehogy elcsússzon az elkoptatott márványokon. Ám a gyermeket nem lehet utolérni. Ő most legyőzhetetlen *hoplitész*, aki elfoglalja a fellegvárat. Azokra a csodálatos fém játékpáncélokra gondol, melyeket a *Plakán* látott. De ha nem kapja meg, mert drága, beérné azzal a pompás harci kocsival és a hozzátartozó finom kidolgozású katonákkal. Persze, azért e szent hely is érdekes. E romjaiban is lenyűgöző épületegyüttes, melyet olyan kiválóságok építettek, mint Periklész. A fiúcska szalad álmái után... 33 év eltelt, és a klasszikus Athén lett az álom. És ő is álommá vált, aki e világba beavatott és örök szerelmesévé tett, az édesanyám. Az ő emléke kísért minden lépésemet Athénban.

\* \* \*

Athén 2006. augusztus. Az Aiolosz utcán északról török az **Akropolisz** felé. Rekkenő hőség van, persze ezen a helyen kötelezően végigsöpör egy kis szellő. A Fellegvár – Athén, Hellász, a klasszikus világ fellegvára – az utca fölött lebeg, mint hatalmas délibáb. Távolról megközelíteni egy szent objektumot, van-e ennél nagyobb boldogság?



Figyelni, amint részletei egyre másra kibontakoznak és elérik valóságos, végül már felfoghatatlan méreteiket. A falak ormán ülő Erekteión delejez. Búbajos ión oszlopcsarnokával néz felém a kettes számú főtemplom. Ő a „kicsi” a „nagy” Parthenón, mellett, noha Athéné tényleges kultusza itt zajlott. Itt ért véget a Panathénai körmenet, amikor az istennőnek szőtt *peploszt* felajánlották az áldozó szüzek. E szentély féltve őrzött kincse volt az a sós vízű tavacska, mely Poszeidon szigonya nyomán keletkezett, s falai alján sarjadt az olajfa, mellyel Athéné ajándékozta meg a várost még azokban a régi időkben, amelyben e két isten Athénért vetélkedett lándzsájának. Nem is igen veszem észre a modern nagyvárosi nyüzsgést, csak ameddig időnként a lábam elé nézek. A szatócsok többsége butikja előtt ácsorog, a kávéházak forgalma jelentős csupán, az utcára kirakott asztalok többségénél felüdülésre vágyó turista üldögél. Rikkancsok, sorsjegyárusok, koldusok kóvályognak körülöttük. Egy romkert – vízvezeték, ókori sírok, falmaradványok –, majd egy modern építkezés során kibontott bástya és kapumaradvány mellett haladok el. Az irodaház lépcsője előtt óbégató koldusnő hangja különösen idegesítő. Vannak bizonyos hangok – kinek a tanár táblán megcsúszó körméé, kinek a fogfúróé, vagy éppen a női préselt fejhangé – melyekkel ki lehet kergetni bennünket a világból... Egyszerűen beléptem az egykori Akharnai kapun és most már az ókori Athén területén járok. Az Akropolisz még mindig messze felettem van. De most már látszik, hogy Gellért-hegynyi magaslatának megmászása a tűző napon nem lesz csekély

feladat.

Valóban, mire felértem az Areioszpagosz lábáig, ahol jegyet lehet váltani az Akropoliszra, már teljesen kiszáradt a szám. Szerencsére egy táblába botlottam, melyre – többek között – kiírták, hogy frissen facsart narancs 3 €. A pénztárral szemben lévő büfé pultja mögött egy szigorú, ellentmondást nem tűrő férfiú – bizonyára nyugalmazott tiszthelyettes – alakja tornyosult. „Tessék a következő! – harsogta. – Ön rendelt már? Parancsoljon, haladjunk!” Amint metsző pillantását rászegezte a – bizonyára rendezetlenül kavargó – turisták bármelyikére, még az is elbizonytalanodott, aki már eldöntötte, mit szeretne. Én azonban katonaviselt emberként, sőt, tartalékos őrmesterként dörgő hangon egy pohár frissen facsart narancsot kértem tőle. A derék ember mindenek előtt háromnegyedig telerakott rakott jéggel egy jókora poharat, majd arra rálötytyintett valamit, elém tette s átható tekintetével már a következő áldozatát cserkészve odavetette, hogy 6 €. Felemlítettem, hogy a táblára 3 € van kiírva. Ekkor figyelmesen rám nézett. A 40 fokos levegő legalább 60-ra hevült körülötte. A szituáció magában hordozta annak a veszélyét, hogy előkapja tartalékos pisztolyát, és célzott lövésekkel leterít. Végül beérte azzal, hogy mély megvetéssel elvette előlem a poharat és egy feleakkorára cserélte.

Némileg felüdülve, és lelkiekben is készítve magam az élményekre tehát nekivághattam az Akropoliszra vezető meredek ösvénynek.



Mindjárt meglátom a *Propülaia* előtt emelkedő jobboldali bástyán a kedvencemet, Athéné-Niké szentélyét. Sokan túlságosan kicsinek, a többi nagy templomhoz képest elhanyagolhatónak, mások elszetettnek, építészeti elnagyoltnak tartják. Számomra kis ión ékszerdoboz, az Akropolisz legépebben maradt darabja, részlet, az egész nagyszerűségének tanúja, egy tökéletes építmény, mely az általa szimbolizált eszmét emberi léptékben mutatja – nincs sehol... Visszafordulok a Propülaia-ról. Rosszul emlékeznék? Egy tábla azonban felvilágosít, valóban itt áll(t) Niké temploma, azonban a korábbi két felújítás dacára – vagy tán épp azért – annyira megrongálódott, hogy darabonként szét kellett szedni, és megtisztítani. Később kiderült, hogy még az Athéni olimpiára helyre akarták állítani, de – sajtóhírek szerint – nem tudták újból összerakni. Furcsa. A rómaiak az I. század elején az Agórán egy a Hephaisztosz-templomhoz igen hasonló, ugyancsak i.e. 440. körül keletkezett épületet állítottak fel Árész – valójában a császári család tiszteletére – melyet alighanem *Akharnaiból* hoztak, mégpedig minden lebontott követ gondosan megjelölve, hogy megfelelő helyére rakhassák vissza...

Az erősen felállványozott Propülaia-án át kilépek a káprázatba. Odafönt vagyok az Akropoliszon. Vagy csak álmodom mindezt? A sugárzás olyan erős, hogy alig tudom nyitva

tartani a szemem. A szikrázó napsugarak sokszorosan verődnek vissza a hófehér pentelikoni márványról. Sehol egy zöld, csak a fehér vakítóbbnál vakítóbb árnyalatai. Már nem érzékelhetőek a márvány, porosz, mészkő, eleusiszi kő egykori árnyalatai. Hunyorgok a megdöbbenő fényözönben. De hiszen isteni helyen vagyok! E fényözön a szentség megnyilvánulása. A csodát nem lehet csak úgy megpillantani. Valóban, harminchárom év után ismét elém elé tárul a világ egyik legfenségesebb látványa, a fehérén izzó magaslatot romjaikban is fenségesen uraló Parthenón és Erektion idomai.

Tulajdonképpen felérhetetlen az, amit az ember az Akropoliszon lát, álomszerűségét ez is fokozza. Hiszen a Parthenón oly hatalmas, nem tudja befogni a szem. A Propülaival és az Erektionnal együtt döbbenetes építészeti tér és együttes bontakozik ki, mely ezerszer bejárva is újabb és újabb nézettel, élménnyel ajándékoz meg. A megannyi káprázatra és csodára kötelezett szem hálásan pihen meg egy-egy olyan részleten, mint a Parthenón nyugati dór frízének *metopéja* (*kentaumakhia*), vagy a Erektion ion oszlopcsarnokának kazettás mennyezete.



Valamikor nem ez a látvány fogadta az érkezőt. Az Erektiont sáncfal takarta el, mely előtt magas talapzaton Athéné *Promakhosz* gigantikus bronzszobra tornyosult. Ezt pillantotta meg először a zarándok. A jobbában lándzsát, baljával pajzsot tartó kolosszust Pheidiasz még a Parthenón munkálatainak megkezdése (i.e. 447) előtt befejezte. Az országba visszatérő hajósok, amint megkerülték a Hümettosz-fokot, a fellegvár bronzőrének messze csillogó aranylándzsáját pillantották meg először városukból. A szobrot *Jusztiniánusz* bizánci császár Konstantinápolyba vitette. Ott a IV. kereszties hadjárat seregeinek közeledtére a népharag ledöntötte, mert úgy hitték, hogy az istennő – akkorra már lándzsától megfosztott – felemelt karja hívogatóan int a támadók felé.

Az Akropolisz Múzeum számos látványosságát lehetne hangsúlyozni az archaikus eszményi férfit, kurost és nőt, korét ábrázoló szobrokat, a peiszisztratoszi Parthenón oromdíszait, ám a legmaradandóbb élményt mégis csak a klasszikus Parthenón legnagyobb ékessége, az ion fríz maradványai nyújtják.



Ezt a gyökeres újítást Pheidiasz vezette be a dór templom zárt rendjében, s maga faragta a dombormű egészét, mely a templomcella külső falainak tetején, az oszlopsorok alatt megszakítás nélkül végigvonult. A kőben megelevenedik a klasszikus Athén. A legnagyobb ünnep, a Panathenai körmenetének résztvevőit ábrázolja, az áldozatvivő lányokat, a komor előljárókat, az ifjakat, közülük is ki feledhetné a parthenóni lovasokat?

A múzeumból kilépve még erőteljesebbnek tűnik a sugárzás, jó volna egy kis zöld, de mindenhol csak a szikrázó mészkövek sokszorosítják a gyilkos napsugarakat. Azazhogy mégis csak van egy zöld sziget, egy olajfa, alatta márvány pad – rajta három felügyelő. Ők igazán tudják, hol kell tartózkodni itt. Beszélgetésük kissé furcsán zajlik, hiszen hol egyikük, hol másikuk fúj bele erőteljesen a sípjába és kiált tört angolsággal valamit a tiltott kövekre felmászó turisták felé, de látszólag soha nem veszítik el a fonalat. Ketten hirtelen távoznak, ezt kihasználva leülök a padra, és megdöbbenek. A fa alatt nem csak árnyék van, de az amúgy rezzenéstelen levegő itt lágy szellővé változik, a márvány természetes hűvösségével együtt legalább tizenöt fokkal alacsonyabb a hőérzet, mint az Akropoliszon bárhol. Újult erővel veszem szemügyre a Parthenón keleti homlokzatát, és képzeletben ráhelyezem Pheidiasz mesés domborműveit. Vajon, míg kőbe zárva ily tökéletesen megvalósulhatott a dór-ión egység, Athén és Spárta ellentéte miképp torkollhatott a görög államok kivérzését okozó gyilkos testvérháborúba?



Déli irányban hagyom el a fellegrárat. Heródes Atticus Odeonja, Themisz temploma és Eumenész sztoája mellett az Akropolisz utolsó nagy kegyhelyére, a Dionüszosz színházba érek. Dionüszosz kultuszát *Peisizisztratosz* vezette be Athénba. A templomkörzettől hamarosan elvált a színház és így bekövetkezhetett az emberi kultúra legszédületesebb forradalma, a kultikus szatírdjátékból megszületett a dráma, méghozzá olyan óriások ujjai alatt, mint Aiszkhülosz, Szophoklész és Euripidész. Gondoljunk csak bele, mintha fél évszázadon belül követték volna egymást Shakespeare, Molière és Goethe. A jelenlegi formájában látható teátrumot az i.e. III.

sz.-ban alakították ki. Az athéni demokráciában kitüntetett szerepe volt a színháznak. Minden évben drámaversenyeket rendeztek, az egyes művek bemutatásának költségeit *leiturgia* kerestében az *arkhón* által kijelölt khorégoszok viselték. I.e. 472-ben pl. Periklész, mint khorégosz Aiszkhüloszt választotta ki a támogatandó szerzők közül. A drámaverseny győztes szerzője és khorégosza hatalmas társadalmi megbecsülésnek örvendett. A színház első sorában még ma is láthatóak a támlás ülések, némelyiken olvasható tulajdonosának neve, ezeken az arkhónok, Dionüszosz papjai, továbbá azok a személyek foglalhattak helyet, akiket érdemeikért az első sorban ülés – *proedria* – jogával tüntettek ki. Az előadásokat mindenki látogathatta, a vagyontalanok részére, akik nem tudták kifizetni a 2 *obolosz* belépti díjat, az állam külön alapot hozott létre. Hová lett mindez a nagyság? Azt csak a színpadházat a vállán hordó sziléosz tudná meg mondani, aki évezredek elmúltával is egykedvű belenyugvással görnyedez terhe alatt.



A **Nemzeti Régészeti Múzeumban** a bejáratnál szemben lévő mükénéi teremből az egykor Agamemnónnak tulajdonított aranyasztal mosolyog rám. Kedves régi ismerős, azonban nem merülhetek nyugodt szemlélésébe, minden turista ezt keresi, fotózza elém állva, jobbról-balról taszigálva, zsongva, kiabálva. Talán majd később lesz egy nyugodt pillanat, továbbhaladok a terem belseje felé, mely számomra még rengeteg kincset rejt. Ott vannak például vadkanagyar sisakok, vagy a remekművű vaphiói vert arany serlegek az i.e. XV. századból.



Az első olajligetet ábrázol, melyben, miközben egy bikát hálóval befognak, egy másik felöklel két vadászt. A másodikon a helyszín ugyanaz, marhával szántogató parasztot látunk, a háttérben bika és tehén enyeleg, odébb marha legelészik. Az alakok kidolgozásánál talán csak a két serlegen látható jelenetek ellentételezése tökéletesebb. Talán az egyikből ivott a király s a másikkól a királynő... Az *Argonauták expedíciójának* mítoszbeli kiinduló állomását, Iolkoszt az Új-ióniai Diminivel azonosították, ahonnan az utazásra utaló emlékek kerültek elő, csakúgy, mint a közeli voloszi sírból. Mükénében és Tirünszben csodálatos minószi falfestményeket

találtak, melyek az i.e. XV-XII. század között keletkeztek. Noha a minószi gazdasági befolyás az i.e. XV. sz.-ban leginkább a Krétai-tenger és az Égei-tenger dél-keleti térségét érintette, kulturális hatása Kréta akháj megszállása után szinte az egész Hellászra kiterjedt. Püloszban fedezték fel a lineáris B, az első görög írás emlékeit. Végül csak lecsendesedett a turistahordák rohama és én harminchárom év után ismét szembenézhettem „Agamemnón” aranymaszkjával.



Amit akkor láttam, az a csillogás volt, a szem játéka az élénksárgán csillogó fém vert felületén, a szinte nevetségesen elálló lapátfülek, az arcot oroslánsörényszerűen keretező hajszakáll és valami furcsa hunyorgás a szemekben. Most döbbsentem figyeltem fel az animáció jelenségére. Az a mester, aki megmintázta, nem a viaszszerű arcot látta csupán, hanem azét, aki olyan fenséggel, megragadhatatlanul és mélyre látóan tudott nézni, kinek hiánya mindörökre feltámasztotta megismételhetetlen tekintetét mindazokban, akik szerették és félték, egyszóval ismerték. A halhatatlan aranymaszk egyszerűen életre kelti az őt szemlélő halandó lelkét.

A Nemzeti Régészeti Múzeum látogatóinak többsége a mükénéi kincseket jött megnézni. Az archaikus, klasszikus, hellenisztikus és római kori műemlékeket bemutató termekben csak lézengenek a látogatók. Az emeleti kerámiatárlat pedig annyira kong az ürességtől, hogy a szomszédos termek felügyelőnői egymás mellé húzhatják székeiket és nyugodtan beszélgethetnek. Egyiküknek kényelmetlenséget is okoztam, mert, hogy megnézhessem a remekművű feketealakos vázát, mely előtt letáborozott, fel kellett állnia. Pedig – teljesség igénye nélkül – olyan remekművek láthatók itt, mint Zeusz vagy Poszeidón bronzszobra, mely i.e. 460 k. készült és a korai klasszikus kor valamely nagy szobrászának alkotása; Démétér, Koré és Triptolémosz domborműve (i.e. 440 k.); Hégészó sírja, Kallimakhosz i.e. 410-ből való lenyűgöző alkotása, az alakok tartása, bája, körvonalaik finomsága messze kiemeli a többi síremlék közül; az Artemiszioni zsoké, i.e. 140 k.



(az euboiai Artemiszion-foknál elsüllyedt gályáról került elő darabokban és 1971-ben állították össze, és jelenleg az eredetinel egy jóval nagyobb lovon ül), a megugró lovat minden igyekezetével megtartani igyekvő fiúcska arcán felejthetetlen rémület és döbbenet ül; a fürdés közben meglepett Aphrodité (a szürakúzi típushoz hasonlít, az i.e. IV. sz-i eredeti után az i.e. II. sz.-ban készült másolat, nyakát, fejét és jobb karját Antonio Canova restaurálta) aki végtelen finom és gyors mozdulatokkal takarja el kebleit és szemérmét, de arca nem ijedtséget, hanem méltóságot tükröz; az 1944-ben Kalümosznál a tengerből kiemelt i. e. II. sz-i bronz női szobor, mely hosszú khitónt visel és peploszával betakarja a fejét, jobb keze felemelve; vagy az i.e. 80-ból való antiküthérai szerkezet, mely 32 különböző méretű fogaskerék segítségével az idő meghatározását szolgálta a nap és a hold mozgása alapján.

A **Kerameikosz temető**ben ülök Hégészó sírjával szemben egy olajfa alatt.



Harsognak a kabócák. Ha közvetlenül a közelemben is megszólal néhány, már nem is hallani a pireuszi út dübörgését. Mint kedves kismesőt nézem Proxemosz leányát, e szép halottat, akiről Babbitstól hallottam először, épp negyedszázada:

*A kedvesem kétezer éve alszik,  
Kétezer éve meghalt s vár reám.  
A neve Hegeso. – Lábhegytől arcig  
Márványszínű – s komoly görög leány.<sup>1</sup>*

Akkor még nem tudtam, milyen a gyász. Ma már tudom, milyen volt Hégészó. A síremlék mérete is az ízlésesség határán belül mozog (nem úgy, mint Kolüttoszi Dionüsziosz, a Héraión papjának sztéléje fölött emelkedő hatalmas bikáé). Ki is volt Proxemosz? Bizonyosan derék athéni polgár, jó kereskedő, vitéz katona. De ki tudna róla, ha nincs ily nagyszerű leánya? Ki emlékezne kőbe vésett nevéről, ha a síremlék elkészítésére felkért Kallimakhosz nem veszi észre Hégészóban, amit más nem látott benne, vagy éppen nem öltözteti bele abba a gráciába, mely, ha már minden szennyes párája elillant, az életből végül megmarad?

A Kerameikoszon áthaladó Szent Útról éppen az Akropoliszra látni. Mily boldogok lehettek a frissen beavatottak, hogy városukban először istennőjüket pillanthatták meg.

Ekkora könyvtárra, melyet i.e. 132-ben *Hadrianus* építtetett, ma is büszke lehetne bármely város. (Különösen Budapest, ahol sorra zárják be a kerületi kiskönyvtárakat.)



Tulajdonképpen egy belső udvarokkal, medencével hűsített csarnokokkal ellátott szabadidős, kulturális létesítmény-együttesről volt szó. A könyvtekercseket a keleti épületben tárolták, az e célra szolgáló kazetták egy része még ma is látható.

**Hadrianus könyvtára** helyén – és kőzetanyagából – egy keresztény bazilika, majd az első athéni katedrális épült. Emitt is az egyetlen árnyékos helyen töltik idejüket és innen intézkednek szükség szerint síppal-szóval a múzeumőrök. Például e sorokat sem írhattam meg a déli támfal árnyékában egy kőre ülve, csak a tűző déli napon.

Az **Agóra** koronája a Thészeión, voltaképpen Hephaiszteión, hisz a kézművesek és mesteremberek (így az ókori athéni gazdaság „sikerszakmájának képviselői”, a fazekasok) védőistenének szentelték.

---

1 Babits Mihály: Hegeso sírja



Népszerű nevét a nyugati fríz kentaumakhiáiról kapta. Pronaószát az Erektheión ión csarnokához hasonlóan lenyűgöző kazettás mennyezet ékíti. 6 x 13 oszlopa különlegesnek számít a klasszikusnak tartott 6 x 16-al szemben. A legépebben fennmaradt dór templom. Az előcsarnok itt egyébként hangsúlyosabb, két oszlop mélységű, a hátsó csak másfél, amely újszerű arányeltolódást jelent a teljesen szimmetrikus Parthenónhoz képest. A homlokzat szélső oszlopai kissé befelé dőlnek (mint egyébként a Parthenón esetében is). E megoldásnak kizárólag esztétikai funkciója van, könnyed hatást tesz, fokozza a harmóniát. Tulajdonképpen jótékony optikai csalásról van szó, mert a szem a teljesen párhuzamos külső oszlopokat kifelé dőlőnek érzékelné, a befelé tartást tehát észre sem venni, hacsak fel nem hívják rá a figyelmet. Az épület „élővé tétele”, a szemlélőre tett harmonikus hatását tovább fokozza az *entászisz* és a *kurvatura* alkalmazása. (Az *Aiszkhülosz Összes drámája* c. Európa kiadvány fedelén egy stilizált görög templom homlokzata díszesleg. A grafikus nem figyelt e szabályokra, ezért az ábrázolt oszlopsor robosztusnak és ormótlannak tűnik, e két jellemző pedig teljesen idegen a görög építészettől.) A Thészeión előteréből lélegzetelállító kilátás nyílik az Akropoliszra. Ha a hátsó bejárat nyílásból tekintünk át a templombelsőn, akkor épp a Lükabétozszra látni. A templomból a hegyre, a hegyről a templomra tekinteni. Melyik nagyobb csoda?

Az Agórán a Thészeióntól délre a II-től a VI. sz-ig működő római fürdő maradványai láthatók. Nyugati irányban a szomszédos épület a börtön, itt halt meg s raboskodott Szókratész. Vele szemben római ház, a kettő között halad a márványművesek útja. A ház sarkánál a peiraieuszi út. Fölötte a domboldalon – a Tholosz közelében – *geometrikus kori* temető. Innen már nincs messze Zeusz Eleutheriosz sztoája, melynek északi szárnyát a metróépítéskor leharapták. Ez volt a legnagyobb athéni, Szókratész kedvenc helye.

Tehát, mint a Hadrianus-korabeli athéni polgár, igen zsúfolt napirendet bonyolítottam le. Megjártam a könyvtárat, a piacot, a hivatalokat és a bíróságot. Sőt, a tengerre is eljutottam. Az athéni olimpia alkalmából villamosvonalakat építettek ki, melyek a modern Athén főterétől, a Szintagmától egyfelől Athén kikötőjéig, Pireuszig (az egykori Peiraieusz), másfelől a tengerparti külvárosig, **Glifádáig** visznek. Itt egész kellemes tengeröblök várják a fürdőzni vágyókat. A napi athéni kultúrprogramok végeztével tehát irány Glifáda, 2-3 km úszás a tengerben!

Glifádából visszajövet a Szintagmán elhaladtam a Parlament mellett. Nem csak azok a bojtos sipkás, szoknyás, pomponos papucsos operettkatonák vigyázzák, akiknek őrsgváltása kiemelkedő turisztikai látványosságnak számít. A Vaszilisz Szofiasz felé eső magas mellvédet is őrzi egy-két raj, ám a legnagyobb csoportosulás a kocsibejárónál van, egész szakasznyi. A sorompónál egy tiszthelyettes nő áll. Helénéi szőke, csigás fürtjei csinos kis kalpag alól bodorodnak elő. Szűkre szabott – és egyénileg az egyéniséghez alakított – katonaszoknyája bőven térdén felüli láttatást enged formás, nejlonharisnyás lábainak, melyeket magas, tűsarkú

körömcipőbe bújtatott. Közelében lévő férfi bajtársai figyelemmel lesik kívánságait, versenyeznek azért, hogy melyiküket méltatja szavára. Azok a szolgálattévők, akiknek messzebb esett a posztja, sorsukba beletörődve csodálták a daimónt – háttal az utcának.

A **Szelek tornya** az i.e. I. századból való nyolcszögű épület tetején forgó bronz Triton mutatja a szélirányt, metopéjain a nyolc szél ábrázolása látható, alattuk a falon egykor napóra mutatta az időt. A mellette álló pompás I. sz-i római épület funkciója ismeretlen. Szemben a kedves római fórum (111 x 98 m).



Nyugati dór propülaiaját i.e. 19-11 között emelték. A keleti kapu valószínűleg Hadrianus könyvtárával egyidejűleg létesült. A fórum keleti kapuja előtt nyilvános, vízöblítéses latrinát alakítottak ki. A déli oldalon a szökőkút mellett volt még egy szűk bejárat. Vagy éppen kijárat az esetleges randalírozók, tolvajok menekülési útvonala? A bizánci időkben bazilikát létesítettek itt, de a boltok még működhettek. A török a bazilikát mecsetté alakította át, a Szelek tornyával szemben pedig iskolát létesített.

Itt ülök a **Pnűxön**, ahol a történelem első és talán utolsó demokráciájának népgyűlése az i.e. VI. sz. végétől majd kétszáz éven át ülésezett.



Befogadóképességét 5000-ről 13 500-ra növelték, újabb és újabb támfalakkal támasztva alá a fennsíkot. Az i.e. IV. sz. közepén Lükurgosz által tervezett luxusépítkezésekre, két sztoa létesítésére – melyek a hivatalos események megkezdése előtt rossz időben az eső, jó időben a nap elől nyújtottak volna menedéket a polgároknak – már nem került sor. A hely egyszerűsége magával ragadó. Sziklából kifaragott szónoki emelvény, oltártömb, kőbe vágott masszív falak, mintha már eleve, isteni rendelésből így várnák a népet, hogy döntsön háború és béke, a maróneai bányák jövedelme fölött, megválassza az ötszázak tanácsát, a kilenc *arkhónt* és a tíz *sztratégoszt*. Hatalmas államférfiak szavát hallom dörögni, Kleiszthenészt, Miltiádészt, Ariszteidészt, Themisztoklészt, Kimónét, Periklészt, Iszokratészt, Demoszthenészt. Mert a demokráciának is kiváló vezetőkre és hangadókra – azaz demagógoszokra – van szüksége. A maróneiai ezüsbányák feltárása például Athénnek i.e. 483-ban 100 talentum többletjövedelmet hozott. Némelyek ekkor az *ekklészián* azt indítványozták, hogy az ezüstöt szét kell osztani a nép között. Themisztoklész azonban megakadályozta ezt, és azt javasolta, hogy adjanak ki kamatra a 100 leggazdagabb athéninak 1-1 talentumot, és ha azt helyesen használták fel, akkor írják az állam számlájára, ha pedig nem, akkor hajtsák be rajtuk. Themisztoklész a pénzből 100 trierészt építtetett, melyek a majdani szalamiszi csatában az athéni hajóhad törzsét képezték.

Ám a demagógoszok ellenőrizetlen működése és egymás ellen folytatott politikai élethalálharca jelentette az egyik legsúlyosabb csapást a demokráciára. Az osztrakizmosz nevű játszmáról, azaz a cserépszavazásról van szó. Ennek az intézménynek a keretében minden törvényes vizsgálat nélkül tíz évre száműzték Athénból, aki a legtöbb szavazatot kapta. (Mai marketingpolitikaink is örülnének egy ilyen hatékony eszköznek.) Azért vezette be Kleiszthenész, hogy Athénban ne lehessen újra zsarnokság, és eleinte Peiszisztratosz rokonaira alkalmazták, majd mindarra, akiről úgy gondolták, hogy zsarnokságra tör, tehát hazaáruló. Hamarosan a cserépszavazás félelmetes fegyver lett a demagógoszok kezében, hogy megszabaduljanak politikai ellenfeleiktől. Themisztoklész például i.e. 486-ben osztrakizálta Ariszteidészt, Artiszteidész 476-ban Themisztoklészt, Miltiádész és Ephialtészt 462-ben Kimónt.

Látom, amint a demagógoszok, *sztratégoszok* illőn redőzött *himatió*njukban – melynek esését láthatatlan baljukkál vigyázzák – szálegyenesen állnak, s a köpeny méltóságából csak néha-néha röppen fel a buzdító, vagy üdvözléteket fogadó jobbkar. Megvetéssel gondolok marketingpolitikainkra – a saját népük közé is csak biztonsági emberek gyűrűjében kilépni merőkre – kiknek torkából, még amikor hegymozdító igazságokat, hazafias vagy erkölcsi szentenciákat mondanának is, csak szálnalmas locsogás, ócska demagógia hallik. Ám még a felemlítettek is csak epizodisták a legfényesebb történelemkönyvben, a kultúráéban a mesterek, Aiszkhülosz, Euripidész, Szophoklész, Pindaros, Pheidiasz, Ikhtinosz, *Anaxagoras* mellett, akik, mint egyszerű athéni polgárok koptatták e szent köveket egykoron. Innen, az

egyenlőség és funkcionalitás fennsíkjáról – ahol évente tízszer gyűltek össze – letekintve az athéniak mindazt a szépséget láthatták, amelyet létrehoztak, s védelmezésére, vagy ha a barbár lerombolta, újjáépítésére verejteküket, vérüket sem sajnálták: az Akropoliszt és az Agorát. Rajtuk keresztül vezetett a Szent út, melynek végén az eleusziszi beavatás várt...

Athén vízellátását az ókorban kutak és ciszternák és egy 9500 m-es vezetékrendszer biztosította. Az egyik fontos forrás a Pnűx alatti Kalliroe forrás, melyet Peiszisztratosz alatt építettek kúttá, padlatát pedig Hadrianus idejében borították mozaikkal.

El sem tudja képzelni veszteségét az a turista, aki Athénban tartózkodva nem járta gyalog körbe az Akropoliszt és nem mászott fel minden környező magaslatra, a **Héphaiszetiónra**, az **Areioszpagoszra**, a Nimfák halmára, melyen a Pnűx található és Philopapposz kommagénéi herceg síremlékéhez



a **Múzsák dombjára** ahonnan a leglélegzetelállítóbb kilátás nyílik az Akropolisz Parthenón felőli oldalára. Hálából adományaiért és alapítványaiért e megkülönböztetett helyet jelölték ki végső nyughelyül i.sz. 116-ban bekövetkezett halála után az athéniak, ahol költséges és monumentális – több mint 10 m magas – síremléket állítottak fel. Sokan az athéni társadalom visszafordíthatatlan hanyatlásának szimbólumát látják ebben az emlékműben, melyhez fogható Periklész idején elképzelhetetlen lett volna. Gondoljunk csak Hégészó alig másfél méter magas sírkövére, vagy a IV. sz. közepén a költséges síremlékek felállítását tiltó arkhóni rendeletre, melyet az életnagyságúnál valaminél nagyobb állat, emberalakok megformálásának divatja hívott életre. A helyszín tökéletesen alkalmas az állam és az egyén hatalmassága felőli elmélkedésre.

Éppen arra a templomra látunk, melyet a klasszikus görög kor legkiemelkedőbb alkotásának, szimbólumának tartanak, mely napjainkig is etalonként szolgál mindazoknak, akik az építőművészet választják hivatásul – a Parthenónra. A legnagyobb templom neve halhatatlanul összefonódott a legnagyobb athéni politikusával, Periklészével, akinek a működése nélkül Ikthinosz építész és Pheidiasz szobrász aligha valósíthatták volna meg kőbe lehelt álmaikat az i.e. V. sz. derekán. Athén, mely a várost és kikötőjét, Peiraeuszt masszív védőfalakkal övezte egy következő perzsa – vagy esetleges szövetséges – támadás ellen, soha nem látott ilyen méretű kultikus és esztétikai célzatú építkezéseket. A hálás utókor persze abban téved, hogy a Parthenón lenne a görög világ valaha épített legmonumentálisabb temploma. A maga 72,5 x 33,9 m-es alapterületével és 10,43 m magas oszlopaival messze eltörpült az *akragaszi* 113,5 x 56,5 m-es Olümposzi Zeusz templom mellett, melynek, oszlopai 17 méterre szöktek fel, és

*kanelluráikban* elért egy-egy ember. (Megjegyzendő, hogy ezt a templomot a görög-perzsa háborúk egy méltatlanul elfeledett nagy győzelme, az i.e. 480-es himeraei csata emlékére építették, amelyben Gelón szürakuszi türannosz megsemmisítő vereséget mért a perzsa szövetségben harcoló pun seregekre.)

Az athéni villamosok korszerűek, légkondicionáltak – olyannyira, hogy a könnyű topokban utazó leánykák végigborzongják az utat –, a belvárosból fél óra alatt kirepítenek a tengerhez, feltéve, hogy nincs üzemzavar. Sok minden hiányzik nekem Magyarországon, de legfőképp a tenger. Hányszor elképzeltem, hogy a Moszkva téren felszállok a villamosra, és a Boráros téren a tengerbe lépek ki. A glifadai villamoson háromszor is együtt utaztam egy öregasszonnyal, aki délután fürdőzni indult. Legfontosabb felszerelése a baseball sapka mellett egy összecukott kempingszék volt, melyet maga elé állított és mindkettejük stabilitását jelentősen megnövelve, rátette a lábait. Ebben a pozícióban – kicsit jobb- és baloldali szomszédja rovására is némi teret nyerve – azután öregasszony a legnagyobb zsúfoltság közepette is szilárdan tartotta állásait. Egyszerű, ám a végtelenségig kifinomodott és begyakorolt mozdulatsora akkor is biztosította a számára megfelelő helyzetet, amikor például valaki mással egy időben foglalt helyet, vagy olyan ülésre pozicionálta magát, amely mellett mindkét oldalról ültek már. Harmadik utazásunk kezdetén a Szintagmán én már a járművön tartózkodtam, midőn ő felszállt – és leült mellém. Mindent a kidolgozott formula szerint csinált, leült, letámasztotta az összecukott kempingszéket és rátette a lábát, de – noha én könyvet olvastam, mégis érzékeltem, hogy – ezúttal elmaradt a szokott komfortérzés, mert pontosan a kempingszék keretének normális helyén az én bal lábam volt. Öregasszony hősi eleihez méltón nem adta fel a harcot. Levette a lábát a keretről, majd két kézzel megfogta azt és olyan mozdulattal, ahogy puha talajban stabilizálunk, mondjuk egy létrát, mintegy belefúrta a villamos padlatába úgy, hogy eközben a szükséges tíz centiméterrel arrébb tolja a lábamat. Csakhogy azt én megfeszítettem. Ekkor, mint azokban a sportágakban, melyekben időt kérnek, átmenetileg beszüntette aktivitását az új stratégia kidolgozásáig. Valóban, a következő percben visszatette a lábát a kempingszékre, sőt teljes testsúlyával rá, azaz rám nehezkedett. Közben elindult a villamos. Így utaztunk egy darabig. Newton mozgástörvényének megfelelően a nyomás hol fokozódott, hol enyhült. A lábam azonban a helyén maradt. A harmadik megállónál az öregasszony arrébb ült egy kezdettől fogva üres helyre.

Hadrianus római császár 130 körül Athénbe látogatott. Ez nagy megtiszteltetésnek számított minden városnak, melynek a látogatás költségeit is viselni illett. Voltak olyan *duumvirok* akik teljesen tönkrementek egy-egy császári látogatás során. (Ugyanis a római tisztségviselőknek saját vagyonukból kellett fedezniük hivataluk fenntartásának és reprezentációjuk költségeit, szemben a mai megélhetési politikusok gyakorlatával, akik működésük során a kezdeti nincstelenségből a dúsgazdagság állapotába jutnak el.) Amikor a császár a helytartó és az arkhónok kíséretében körbeutazta a várost, az Akropolisz tövében egy hatalmas alapterületű, félkész templom láttán azt kérdezte: „Mi ez?” Az egyik arkhón nem késlekedett a válasszal: „Dicsőséges cézár. Athén türannosza, Peisisztratosz 680 évvel ezelőtt elhatározta, hogy elsőként Hellaszban templomot emeltet az Olümposzi Zeusz tiszteletére. Terve megvalósítására e területet tartotta a legalkalmasabbnak. Halála után fiai az építményt, noha az nem méreteit tekintve nem sokkal maradt el a Parthenontól, nem találták kellően monumentálisnak és Polükratész számoszi Héreiónjának mintájára majd két és félszeresére akarták megnagyobbítani, melyet *dipterosz* ölel körül. Csakhogy *Harmodiosz* és *Arisztogeiton* az egyik zsarnokot, Hipparkhoszt megölte, testvérét, Hippiászt pedig négy évre rá elűzték az athéniak, az építkezést pedig, mely szabadságvágyó polgárainkat az önkényuralomra emlékeztette, leállították. Köveit és oszlopdobojait a Themisztoklész-féle városfal építésénél használták fel. 350 évvel később IV. Antiokhosz Epiphenész városunk iránti tisztelete bizonyítékeként folytatni

kezdte az építkezést, melynek vezetésével a római Cossutiust bízta meg. Egy évtizedig tartottak a munkálatok, a király halála után azonban ismét abbamaradtak.” Hadrianus elgondolkozott. „Építsék fel” – mondta végül, és Olümposzi Zeusz templomát a városban – melyben a nagy szervező, Periklész főműve a Parthenón befejezése is másfél évtizedig tartott – a rómaiak két év alatt felépítették.



A megmaradt 13 álló oszlopával és talapzatával – kecsességgel párosuló –monumentalitásában az agrigentumi Heraklész templomot is felülmúló építmény nagyobb figyelmet érdemelne, csakúgy a körülötte található 2500 éves bíróság és több kisebb szentély – mint az i.e. 450 körül emelt Apolló Delphiniosé, a 131-132-ből való Pánhellén Zeuszé temploma, a 150-ben emelt Kronoszé és Rheáé –, valamint a fürdő és a rendezett lakóházak maradványa, melyek nagyban emelhették a római kori Athén összképét egészen 267-ig, amíg meg nem érkeztek a *herulok*. Hadrianus voltaképpen egy egész római várost emeltetett fel itt egykoron, melynek szerény maradványai láthatók csupán, ám jelentőségéről nem csupán az **Olümposzi Zeusz templom**, de a Hadrianus kapu is mesél,



e zömök diadalív, melyen korinthuszi rendű, háromosztatú karcsú orondísz ül, és az Akropolisz felőli párkányára azt vésték: „Ez Thészeusz régi városa”, az ellenkező oldalára pedig: „Ez Hadrianus és nem Thészeusz városa.”

Az Olümposzi Zeusz templom mögött sportkomplexumot alakítottak ki, atlétikai pályát és uszodát műugró-toronnyal. Boldog, aki ilyen helyen edzhet, ahonnan az Akropoliszra és a Zeusz-templomra, másik irányban a Lükabétoszra látni.

Az Agóra és a Kerameikosz negyed legfontosabb útja, a Szent Út **Eleusziszba**, az antik Görögország leghíresebb misztériumainak helyszínére vezet. Autóbusszal a központból negyven perc alatt odajutni a mai Elefszinába, ám térkép nem lévén athéni útikönyvemben, a helyiek segítségére hagytam. Amikor tehát az elefszinai végállomásra érkezett a jármű, a sofőrnél érdeklődtem, hogy merre van a szentély. „Milyen szentély?” – kérdezte. Mikor továbbindultam volna, utánam kiáltott, hogy várjak, és bevonta a kollégáit is. Pillanatok alatt egész kupaktanács alakult a pihenő sofőrökből, a diszpécserből és néhány hozzájuk csatlakozó járókelőből. „Hol lehet az a szentély?” – kiáltotta valaki izgatottan. „Van itt egyáltalán ilyesmi?” – hangzott el végül. Amikor már egészen más dolgok is szóba kerültek, megköszöntem a segítséget, és turista ösztönömre hagyatkozva tovább indultam. Eleusziszban értem meg életemben az első borús napot Görögországban. Persze ez csupán annyit jelentett, hogy a felhőkön átderengő nap sugárzása ugyanolyan erővel áradt szerte, mintha a trópusokon lennénk. Végül is a lélegzetelállító helyszín megpillantásakor úgy éreztem, mintha üdvözlésemre az istennő burkolna fátylába – hamarosan ismét teljes pompájában tündökölt az égen Héliosz hintaja, azé az istené, aki Perszephoné elrablásakor egyedül látta az olümposziak közül, mi történt, s így a fájdalmas anya segítségére lehetett.

Az eleusziszi kultusz a homéroszi Démétér himnuszra vezethető vissza:

*„...szép koszorús Démétér nem vonakodva,  
dús szántóföldön termést érlelt meg azonnal...  
és föltárta a szent szertartást mindegyiküknek.  
Triptolemosznak, a város többi urának is éppúgy,  
Melyről nem szabad ejteni szót, se pedig tudakolni,  
Sem terjeszteni, mert nem tűri a szent hit a hangot.”*

Mindazt, ami ehelyütt történt, a teljes titoktartás övezte, mely nem csupán a legendában és a hagyományban gyökerezett, de Athén törvényt is hozott rá. A misztériumokat Démétérnek, a szántásvetés, az aratás és a termékenység istennőjének és lányának, Korénak szentelték, aki a földben elszunnyadt magot jelképezte. Később Korét azonosították Perszephonéval, akit Hádész elrabolt, és a lányát sirató anya nem engedte sarjadni a termést, amely szörnyű ínséget eredményezett, míg Zeusz engedélyt nem adott arra, hogy Démétér tavasztól őszig visszakapja Perszephonét, s így a természet csak tél idejére dermedjen meg. E két istennőhöz kellett folyamodnia a halottak lelkeinek, hogy elnyerjék felvételüket a boldogok birodalmába. Az eleusziszi misztériumok beavatottjai már e világon megtanulták, milyen igékkel és cselekedetekkel nyerhetik el majdan az öröklétbe való bebocsátást.

A beavatás évente két szakaszban zajlott le. A Kis Misztériumokat *Anthesztérión* hónapban tartották, a jelentkezők bevezető oktatások során jelölteké, azaz műesztészekké váltak. A Nagy Misztériumok ünnepségsorozata *Boedremion* 15. napján vette kezdetét. A műesztészek összegyülekeztek és tisztító fürdőt vettek a tengerben. Ezt követően pompás felvonulás keretében a Szent Úton átvitték *Iakkhosz* szobrát Athénba az Agórán álló Eleusztionba. Áldozatokban és szertartásokban bővelkedő napok után Boedremion 19-én a szent tárgyat visszavitték Eleusziszba. A Kefisszosz folyón való átkelés rituáléja, a jelöltek akadályoktól való megszabadítását jelentette. A műesztészeket a Telesztérionba vezették, és kezdetét vette a Hádész titkaiba történő beavatás. Átestek a legomena (mondott dolgok), dromena (megcselekedett dolgok) és a deikumena (bemutatott dolgok) rituáléján. 22-én szent

folyadékkal kenték meg őket, 23-án epoptészekké, azaz beavatottakká váltak és az öröklét bizonyosságának boldogságával térhettek vissza Athénba, feltéve, hogy annak a titkát, amit a Telesztérionban láttak, hallottak és tapasztaltak, halálukig megőrzi. És megőrizték – az eleusiszi misztériumokkal kapcsolatos források, így ismereteink is rendkívül hiányosak.



A romjaiban is fenséges szentély azonban előttünk áll, és a hely transzcendenciája nyilvánvaló. Az utas nem is állhat meg a bejárat, a Nagy Propülaia és az azt övező római építmények szemléletére, hanem a titkok, a beavatás helyszínére siet, hátha az egykori tudás még ott párolog a levegőben. A kultusz központja a Telesztérion, melynek elődje egy mükénéi *megaron*. Erre emelték az Anakhtérón (Szentek Szentje), melynek építése során az eredeti szentélyt érintetlenül betemették földdel. (E jelenség a Közép-amerikai templomépítészetben is megfigyelhető, a megnagyobbításra szánt piramist nem lebontják, hanem földet hordanak rá, arra kerül az új kőzetréteg – az aztékok kultikus központját, a tenochtitláni Nagytemplomot például hétszer növelték meg ekképp.) A periklészi korban Iktinosz tervezett nagyszabású Telesztériónt,



mely különböző technikai nehézségek és Periklész halála (i.e. 429) miatt nem valósulhatott meg. Nem sokkal ezután Koroibosz, Metagenész és Xenokész adta meg a Teleszterión végső formáját, mely 42 oszloppal kerített négyzetes csarnok lett. Az Anakhterónban szent trónuson székelő papnő köré gyűltek a műesztészek. Az i.e. IV. sz. közepén Philón dór sztoát épített a Telesztérióhoz. Lükurgosz falat emeltetett déli udvarának védelmére, és nyugatról is lehatároltatta. 170-ben leégett. Pius Antoninus vagy Marcus Aurelius rendeletére eredeti stílusában újjáépítették. A Teleszterióntól északra fekvő hegyoldalba emelkedő sorokban, üléseket vájtak, hogy a zarándokok megpihenhessenek. Ezen a mesterséges lépcsőn – ha a síppal felszerelt felügyelő az egymással folytatott beszélgetés hevében éppen nem figyelhetnek – fel lehet hágni egy lapos teraszra, melyről káprázatos kilátás nyílik az Eleusziszi öbölre. Itt egykoron esténként táncmulatsággal szórakoztatták a zarándokokat. Tovább nyugat felé a múzeumhoz jutunk.

A Teleszterióntól délre található a Pathenión, a szent forrás, melynél a lányát riadtan kereső Démétér először megpihent. A római időkben ide juthattak először a zarándokok. Az első felindulás után visszatérünk a bejáráthoz, hogy most már mindent alaposan szemügyre vegyünk.

A Nagy Propülaiaától jobbra Eszkhara, az örökmécsessel tisztelt khtonikus, azaz földméli és túlvilági isteneknek emelt szentély maradványai. Mellette Artemisz szentélye és egy diadalkapu, mely 16 m magara emelkedett egykoron. A Nagy Propülaiaától balra, a római udvarba érkezett a 19 km-es Szent Út (melynek a Kephiszoszon átívelő 3 pilléres hídját a római korban építetették). 8 sugárból ömlött a víz a márványkútba itt, diadalkapu magasodott fölé, mely az athéni Hadrianus kapu pontos másolata volt, mellette fürdő és fogadó várta a fáradt zarándokokat. A helybéli kereskedőknek megtiltották, hogy mesterséges élelmiszerhiányt idézzenek elő és felverjék az árakat. Innen jutunk a Kallikhorosz-forráshoz, ahol Démétér másodszor megpihent, és megegyezett Zeusszal. Eleusziszi lányok táncos ünnepségeket tartottak ehelyütt. A Nagy Propülaia az akropoliszi pontos mását M. Aurelius építette.

A Nagy Propülaiaán túl kétcellás ciszternához jutunk (1. ülepítés, 2. vízmerítés), majd hatalmas tárolókhoz – Hellász minden városa küldött az első gabonatermésből. Itt következik a Kis Propülaia,



a hajdan 2 oszlopon és 2 kariatidán nyugvó tünpanon, a szent kerület tulajdonképpeni

bejárata, melyet i.e. 54-ben építtetett Appius Cl. Pulcher. A kariatidák egyike látható a múzeumban – gyönyörű! A Plutónion archaikus eredetű barlang, de az i.e. 4. sz.-tól a római időkig többször átépítették. Peiszisztratosz erősítése jelenti az első védőfalat (melyek azonban nem bizonyultak elég erősnek ahhoz, hogy a perzsák i.e. 480-ban fel ne dúlják a szentélyt), majd Periklész tárolóihoz jutunk. Itt egy kisebb szentély következik (pihenőhely?) lépcsőkkel – a turistatérképen nem jelzett épület. Hadrianus felesége, Sabina szentélye előtt haladunk el, felette Fausta, M. Aurelius feleségének temploma.

Így hát a Teleszteriónon állunk ismét. A nyugati külső teraszok további misztériumok céljára szolgáltak. Egy 2 x 6 oszlopos sztoához érünk (nem jelzett). A Buleterión, 3 helyiségből áll, a középső tanácsterem félkör alakú. A déli kapu a lükurgoszi erős része, bástya védte, ezen kívül található a Szent Ház, az i.e. VIII. sz.-ból, a VI. sz.-ban fallal veszik körbe. Az Eumolpidák családjából származó papnők hajléka, kik megtestesítették az istennőt a ceremónia alatt. Hivataluk életük végéig szólt. Ehelyütt találták a „Lebegő leány” szobrát.

Vissza Rómához. A *Gymnasion* után egy Mithrász szentély következik. A rómaiak lerövidítették a korábbi erődfalakat, délen újabb ciszternát helyeztek el, és egy újabb kutat alakítottak ki.

Eleuszisz megvilágosító hely. Számtalan elmélet született arra nézvést, miért terjedt futótűzként a kereszténység a Római Birodalomban. Athénban például már az I. sz.-ban jelentős gyülekezet működött. Az egyik legnépszerűbb magyarázat a szociális érv, miszerint támogatói a rabszolgák és a városi szegények közül kerültek ki, és a demokratikus jellegű közösségi összejövetelek, *agapék* vonzották őket. Ennek ellentmondani látszik az a tény, hogy a mozgalomban kezdettől fogva részt vettek gazdag polgárok, mint például a hagyomány szerinti Aritmiai József, aki Jézusnak átengedte a sírját. Egy másik elmélet a Római Birodalom válságából és perspektívtalanságából indul ki, mely végképp elkeserítette, és új megoldások felé fordította az embereket. Csakhogy a Római Birodalom a Iulius-Claudius és a Flavius dinasztia legelvetemültebb uralkodóinak korában sem volt válságban, a termelés folyt, a hivatalok működtek, a határokat a világ legerősebb hadserege védte, és a legnagyobb megpróbáltatásokat az amúgy is edzett Róma lakosságának kellett elviselnie, még csak nem is az itáliaiaknak, de legkevésbé a provinciabelieknek. A legújabb – amerikai – kutatások szerint arról van szó, hogy a zsidók – ellentétben az állítólagos görög-római gyakorlattal – nem ölték meg a leánycsecsemőket és ápolták a járványos betegeket is, mely által kereszténységet felvevő zsidó és a szokásaikat átvevő más nemzetiségű populáció exponenciális növekedésnek indult a Birodalomban... Két dolog azonban bizonyos. A régi görögök a túlvilági életet szomorúnak és sötétnek képzelték el, melyben az elhunytak csak céltalanul bolyonganak – gondoljunk Homérosz Odüsszeiájának alvilági utazására. Ám a misztériumvallások, közülük is kiemelkedik a két „népi” isten, Déméteré és Dionüszoszé, megoldást kínáltak erre a helyzetre. Athénban az arisztokrácia által követett hivatalos „olümposzi” panteónba sokáig nem fértek be, ám lassacskán kiszorították maguk mellől, de legalább is szimbolikussá tették a legtöbb istent. A beavatási ünnepségek pedig Athén legfontosabb eseményévé nőttek ki magukat, melyben minden polgár lelkesen részt vett. Az eleusziszi misztérium pedig – bármilyen keveset is tudunk a rítusáról – nem kevesebbet kínált fel beavatottjainak, mint a boldog túlvilági létet. Ugyanez jellemezte a többi görög és majdan a hellenizmus idején importált – pl. Mithrász, Ízisz – misztériumot. Athén, Görögország, a Római Birodalom hellenizált részei és a görögöket követő Róma a kereszténység születésekor tehát alighanem készen állt a túlvilági lét biztonságát ígérő, ám a bonyolult és hosszadalmas beavatást a megkeresztelés rítusára leegyszerűsítő új vallás felvételére.

18 éves lány a villamoson. Gyönyörű, klasszikus fej, ámde öregasszonyos test, hájas, ormótlan vállak, hatalmas, rezgő húsú felkarok, combok. Mintha álmában elcserélték volna a fejét – a természet szörnyű tréfája. Vele a nagyanyja, legfőbb támasza, filigrán, határozott asszony, aki unokája alkati hibáját a lélek erejének növelésével próbálta legyőzni, s valóban a

leány büszke tartással, vidáman társalog vele, szinte tudomást sem véve a körülötte lévőkről. Ámde felszáll egy hasonló korú, karcsú hajadon, s mikor a nagymama nem látja, a szerencsétlen szívszorító pillantással méri végig az áhított alkatot!

A **Benaki Múzeumban** mindjárt az első teremben az i.e. 3000-2800-ban készült euboiai kincs kápráztatja el a látogatót: 2 vertarany edény átlós illetve hajlított vonaldíszítéssel, 1 vertezüst edény. A kidolgozás finomsága és a minta *kükladikus* munkára utal, alapanyaguk alighanem a Közel-keletről származhatott, erre utal az Argonauták mítosza, mely az Aranygyapjú megszerzésére irányul.

A mükénéi aranyművesség gyakorlatilag a mai napig felülmúlhatatlan, mint azt a polip mintázatú vertarany csésze (i.e. 1550-1500), a vagy a hajtó kutyákkal díszített aranykehely (i.e. XIII. sz.)



vagy a thébai kincs (Mükéné, i.e. XV-XIV. sz.) bizonyítja. Az ékszerek, melyeket asszonyaink manapság viselnek, általában sokkal silányabb kidolgozásúak.

Feketealakos vázát Korinthosban készítették először az i.e. VII. sz.-ban, Athén átvette a technológiát és hatalmas versenyt kezdett a piacokért. I.e. 530 k. megjelenik a vörösalakos váza, ezt követően 100 esztendeig Athén döntő kereskedelmi fölénye érvényesült az Égei-tenger térségében. A győzelmes perzsa háborúk időszakában kedveltek a heroikus témák. Népszerű figura a galamb, mely Aphrodité attribútuma. (Miből nem lesz a szentlélek?) A klasszikus Athén vesztét éppen páratlan virágzása okozta – a szövetségesektől beszedett adókból megvalósított grandiózus építési program feldühítette az egész görög világot, de különösen a puritán Spártát. A peloponnészoszi háború után a kerámiafestészet az életképek és a családi jelenetek felé fordul.

Azután a hősi jelenetek, majd a zsánerképek után a méltóságteljes halál kerül az athéni művészet központjába. Dexioszisz (búcsú) – az ülő helyzetben ábrázolt elhunyt vigasztalóan nyújtja kezét az álló hátramaradottaknak. A halottkultuszhoz kapcsolódó egyszerű leküthoszok és lutrophoroszok uralják a kerámiát az i.e. IV.-III. sz.-ban. A sokalakos vázák mellett szintet

tüntetnek formájuk pusztá nemességével azok a dísztelen, testükön rovátkolt, nyakukon virágfüzérrel, szájuknál geometrikus mintával ellátott fekete attikai *hüdriák*.

A thesszáliai kincset 1929-ben találták Gardiki közelében egy bronz korsóban. Az Athénét ábrázoló pompás medalion, különféle koszorúk, nyakláncok, a legpazarabb függők, karperecek, ruhakapcsoló pántok kidolgozottságukban nem hogy a mai, de a reneszánsz kori ötvösmunkákat is felülmúlják! E műremekek az i.e. II. sz.-ban Thesszáliában készültek.



A IV-I. sz.-ban a makedón ötvösművészet látványosan fellendült a pangaióni aranybányák felfedezése és Nagy Sándor hódításai következtében. Leginkább a természeti és isteni témákat kedvelték, ez utóbbiak közül Aphrodité és Érosz örvendett a legnagyobb népszerűségnek.

A Nagy sándori hódítás világgraszoló kulturális kisugárzásának szép példái a terrakotta hellenisztikus férfifej Afganisztánból és két Fayum portré. Az egyiptomi temetkezési szokásokban is sajátosan érvényesült a görög-római hatás, az új festészeti stílusban viaszos festékekkel a halotti lepelre vitték fel az elhunyt portréját – hogy a szellemek azonosíthassák őket.

A korai keresztény ötvösművészet teljes mértékben a római mintákat követte, a különböző színű ékkövek fokozott felhasználása azonban jelzi az időt, egyszersmind a Kelettel folytatott élénk kereskedelemre utal. 878-ban Bizánc a vallásos kultusz központjába az ikonok imádását helyezi, mellyel az egyházatyák tanításaira hivatkozva teremti meg az egyház új szerepét. Erre azért volt szükség mert korábban, 726-ban, III. Leó uralkodása idején elrendelték a képrombolást. A „Bizánc” kifejezés egyébként a középkori nyugati feljegyzésekből terjedt el, a Kelet-Római császárság a végleges bukásig, 1453-ig, Konstantinápoly bevételéig következetesen Római Birodalomnak mondta magát. A bizánci kézművességnek köszönhetően az ókori görög fazekasság technikája és esztétikuma fennmaradt és áthagyományozódott az újkori mesterekre.

A bizánci tárlat végén egyszer csak *A királyok imádása* c. festmény



előtt találtam magam, melyet 1565-67-ben Domenikosz Theotokopoulosz festett, aki később El Greco néven vált ismertté. Még a krétai korszakhoz kötődik e mű, de már túlmutat az ikonfestészet keretein, kilép mereve szabályaiból, Parmiggiano, valamint Jacopo Bassano hatásáról tanúskodik.

Az 1. emeleti néprajzi tárlat fájdalmas reprezentációja annak a hatalmas kulturális törésnek, melyet a félévezredes török uralom okozott. Talán csak a trák és makedón népviselőben hanyagolható el a török hatás. Az ékszerészetben igen nagy stíluskeveredés alakult ki a török korban. A XVI-XVII. sz-i ezüst evangéliumborítók – melyek a megfeszítést, a feltámadást, az evangélistákat és az apostolokat ábrázolták – havasalföldi és erdélyi hatás érvényesül.

Hol is vehettem volna méltóbb búcsút a klasszikus kultúra fővárosától és az attikai tájaktól, mint **Szunión**ban?



Itt, ahol Poszeidón nyerte meg a harcot Athéné istennő felett. Legalább is abban a tekintetben, hogy legmesszebből látszó bércezen az ő temploma állt. Az úttal átellenben egy Athéné-szentély maradványai is látszanak. A görög társadalom alapeleme a harc. Ez már az istenekkel kezdődött. Athén, mint az a nevéből következne, nem csupán Athénéé, Poszeidónt is védőisteneként tiszteli. Hogy is lehetne másképp, mikor e föld oly sokat köszönhet a tengernek? Nos, a város feletti elsőbbségért megküzdött a két isten. Poszeidón pompás lovakat hozott ajándékba, Athéné az olajfát. A polgárok ezt tartották fontosabbnak, így az istennőt választották.

A tenger türkiz-tintakék-azúr hullámain a nap millió fénylő szilánkra törik szét. E nyughatatlan vibrálás megbűvöli, delejezi a pillantást, mely a tenger összes lelkeivel egyszerre akar találkozni, vonz a mély, a Szunión-fok sziklafaláról akar visszarántani, magába ölelni a legvarázslatosabb istenség.

Fenségessé tenni, ami már önmagában is fennkölt, ez a görögök igazi művészete. A szírfokot, a mesét... Mostanában, mikor hangot adok a görög mitológia iránti szeretetemnek, gyakran megkérdezik, hogy mi ebben a különös, miért kitűntetettebb ez, mint a magyar vagy az ujjur népmesék, sőt, mint „Lucas evangéliuma”. 33 évvel ezelőtt nem merült volna fel ilyen kérdés. Akkor kultúránk még sokkal közelebb volt az antikvitáshoz (intézményesen is, az irodalom és a történelem „főtárgynak” számított a középiskolában). Van ellenpélda is. Utazásom előtt két hölgyismerősem is lelkesedett, hogy milyen szép helyre megyek, noha még egyikük sem járt itt.

A legtöbb turista naplementekor jön Szuniónba. Olyankor mozdulni sem lehet. Napközben félóránként jön egy busz, utasai és az autós látogatók egyenletesen elosznak a területen,

torlódás csupán az étteremben van. Ezt a szentélyt is lerombolták a perzsák, mint Athént, Eleusiszt és általában mindent, ami az útjukba akadt. A szalamiszi vereség (i.e. 480) végtelenül felingerelte őket. Az athéniak kénytelenek voltak hajóikra menekülni pusztító dühük elől. Éjszakánként onnan láthatták, amint otthonaik, templomaik, közcsarnokaik lángja vörösre festi az ég alját. Mégis megvédték a hazájukat. Olyan jelentőségű tette hajtottak végre, mintha a magyar honvédség 1849-ben nem omlott volna össze az orosz inváziótól, hanem valahogy kitelel, és tavasszal kitakarítja az országot. Mardoniosz perzsa hadvezér Thesszáliában teleltette hadseregét, majd i.e. 479-ben ismét betört Attikába. Az egyesült spártai-athéni seregek azonban *Pauszaniasz* vezérletével Plataiánál döntő vereséget mértek rá.

„Pauszaniasz pedig meglátván Mardoniosznak arannyal, ezüsttel megrakott és tarka szőnyegekkel feldíszített sátrát, megparancsolta a sütőknek és szakácsoknak, hogy olyan ebédet készítsenek, amelyet Mardoniosznak szoktak. Ők tehát a parancs értelmében jártak el, amikor Pauszaniasz az arannyal, ezüsttel díszített, jól föl párnázott és drága szőnyegekkel betakart kereveteket, az arannyal és ezüsttel kivert asztalokat, valamint az ebédnek ragyogó készletét meglátta: elámult az előtte heverő kincseken, s jó kedvében meghagyta a saját szolgálinak, hogy készítsenek neki egy spártai ebédet. Amint a két ebéd felszolgálása közben kitűnt a nagy különbség, Pauszaniasz nevetett és előhívatta a görögök vezéreit. Összejövetelük után a kétféle asztalkészletre mutatva így szólt: »Görög férfiak! Azért hívatlak egybe, hogy kimutassam nektek a méd vezér ostobaságát, ki ilyen asztal birtokában hozzánk jött kirabolni nyomorúságunkat.«”\*

A görögök ekkor Kisázsiaába tették át a harc színterét és ugyanez évben Mükalénél szétverték a perzsa flottát. A háború még 40 évig tartott perzsa területeken, és végül i.e. 449/448-ban zárult a Kalliasz-féle békével, melyben Perzsia lemondott a kisázsiai görög városok, az Égei-tenger, a Hellészpontosz és a Boszporusz feletti hegemoniáról, voltaképp mindarról, ami miatt i.e. 500-ban a hadműveleteket elindította. Ezt követően 150 évig idegen hadsereg nem lépett Hellász területére.

Nem kellett azonban idegen hadsereg ahhoz, hogy Görögország elpusztuljon. A görögöket csak saját maguk győzhették le, és le is győzték. „Egész városunkról elmondhatom, hogy Görögország nevelőiskolája és úgy tűnik nekem, hogy minden polgárunk a legsokoldalúbban, telve kedvességgel és élelmességgel egyesíti magában mindazt, ami csak szükséges.... a mostaniak közül ez az egyetlen állam, amely, ha próbára kerül a sor, jobbnak bizonyul a hírénel, az egyetlen, amelynek ellene támadó ellenségei nem méltatlankodnak, hogy miféle emberektől szenvednek sérelmet és alattvalói sem becsmérelhetik, hogy arra méltatlanok uralkodnak felettük. Megfelelő bizonyossággal tanúsíthatjuk tehát hatalmunkat, amelyet a most élők és eljövendők egyaránt megcsodálnak. Még egy Homéroszra sincs szükségünk, hogy dicsőségünket énekelje...”\* – mondta Periklész i.e. 430-ban a *peloponnészoszi háború* első évének hősi halottai fölött. Elképzelhető, hogy micsoda felháborodást váltottak ki ezek a fennhéjázó szavak, nemkülönben a fényűző építkezések a puritán Spártában.

A közfelfogás – melynek rögzítése Plutarkhossal kezdődik – Athén legnagyobb politikusának tartja: „Beszédmódorát úgy dolgozta ki, mint egy hangszert, hogy megfeleljen életmódjának és szellemi nagyságának, és felhúrozván gyakran Anaxagorással is, észrevétlenül természetbölcsélettel keverte a retorikát. Képességeihez a természetbölcsleletből szerezte meg – amint az isteni Platón mondja – a magasan szárnyaló és mindenben tökéleteset alkotó szellemet, s felhasználván belőle, ami alkalmas beszédművészetében is, mindenkit messze felülmúlt. Azt mondják, ezért kapta melléknevét is, bár egyesek szerint a várost díszítő művei miatt, mások szerint viszont az állam és hadvezetésben való hatalmáért nevezték Olümposzinak...”\* Amit Periklész tett, minden mai politikusocskára első számú parancsolata lehetne, hogy tudniillik a kultúra minden anyagi áldozatot megér. Halhatatlan műve, hogy

---

. Hérodotoszból fordította Geréb József

. Thuküdidészből fordította Szilágyi János György

. Kapitánffy István fordítása

városát a hellén világ mintájává tette. Mint szociális gondolkodó is figyelmet érdemel, mert a nagy építkezésekkel munkaalkalmat, ezáltal felemelkedési lehetőséget biztosított a legszegényebb athéniaknak. Ugyanakkor az a pénz, amelyből programját finanszírozta, az i.e. 478-ban létrejött déloszi szövetség tagjainak befizetéseiből származott, melyeket a perzsaellenes védelmi készültségekre kellett volna fordítani. Ráadásul Periklész ezt az adót folyamatosan növelte, új kolóniákat hozott létre, és Hellász-szerte kereskedelmi lerakatokat létesített, sőt, érdekeinek megfelelően fegyver alkalmazásától sem riadt vissza saját szövetségesei ellen, így az ő gazdasági romlásuk és politikai térvessztésük perspektívájából mind gyűlöletesebbé vált Athén virágzása. Ekképp tehát Periklész politikája a peloponnészoszi háborúhoz és Athén bukásához vezetett.

A görög poliszok mindegyikére jellemző volt az autonómia – tehát maga alkotta meg államformáját és alkotmányos szabadsággal rendelkezett –, az eleutheria – a katonai szabadság, azaz önálló hadsereg fenntartása – és az autarkia – a gazdasági önállóság. Ezeknek az alapértékeknek a kölcsönös tiszteletben tartásán alapult a hellén világ egyensúlya. Megsértésük óhatatlanul háborúhoz vezetett. Ma sem szabadna városállamoknál nagyobb politikai alakulatoknak léteznie.

\* \* \*

Megtaláltam az Odosz Patrout, ahol 1973-ban megszálltunk! A rövid kis utcára határozottan rá lehet ismerni, noha a szállodát átépítették és már nem Kleónak, hanem Athosznak hívták, az étterem eltűnt, az üres parkoló helyén modern irodaház emelkedik. Hanem egy utcával feljebb, a Pendelisz és a Mitropoleosz sarkán még ott áll az a bűbájos kis kápolna, egy nyolcemeletes ház árkádja alatt érintetlenül – így állhatott majd ezer évig Eleusziszban az Anakhterón a Teleszterión alatt.

1973 júliusában a hotel Kleóban valami tévedés történt a foglalással, mert, amikor az éjszakai géppel megérkeztünk, nem volt szoba. A pincében helyeztek el pótágyakat, ott töltöttük az első éjszakát. Másnap felkerültünk az ötödik emeletre. Szemben tűzfalat, éttermet és üres telket láttunk, melyen automobilmek parkoltak. De csak nappal. Este, mihelyt elment egy kocsi, az étteremből kirohant egy pincér, kezében asztallal, melyet gyorsan letett. Mire besötétedett, senki nem gondolta volna, hogy e vidám, nyüzsgő terasz egyébként gépkocsi-beálló. Másnap reggel az éttermi placcot autók sokasága lepte el. Kipihenten ébredve, meglepetéssel hallottam édesanyámtól, hogy ő alig aludt valamit az éjjel. Ugyanis, miután az étterem is bezárt, az Odosz Patrou első és utolsó házának kapuja elé kiült egy-egy férfi. „Vaszilisz!” – kiáltott az egyik. „Dimitrisz!” – válaszolt rá a másik. És ezt félóránként megismételték. Mindebből én semmit nem hallottam. 33 évvel ezelőtt még nem tudtam, mi az, hogy álmatlan éjszaka.

VÉGE

## Jegyzések

**Agapé** – szeretetlakoma, korai keresztény szokás

**Aiolosz** – a szelek királya

**Akharnai** – egykori attikai város, ma Athén egyik negyede

**Akrasz** – akropoliszról nevezetes szicíliai görög város, latin nevén Agrigentum, ma Agrigento

**amazonomakhia** – az amazonokkal való harc

**Anaxagoras** – i.e. 500 k.–428, az első filozófus, aki Athénban működött. Periklész baráti társaságába tartozott. A napot nem istennek, hanem izzó anyagnak tartotta. A holdat, a bolygókat, a csillagokat anyagi testnek nevezte. A talált meteorok anyagából arra következtetett, hogy a föld és az égitestek anyaga hasonló. Elsőként adott helyes magyarázatot a nap- és holdfogyatkozások okára. Istentagadással perbe fogták, csak Periklész közbelépése mentette meg. Évtizedekkel később, a peloponnészoszi háborúban egy ízben a harcállást felvevő athéni seregek teljes holdfogyatkozást észleltek. A parancsnokok ezt baljós jelnek tekintették, és háromnapos áldozatbemutatással kívánták kiengesztelni a haragvó isteneket. Ezalatt a spártaiak bekerítették, és felkoncolták őket...

**Antiochosz Epiphenész, IV.** – szíriai király, uralkodott i.e. 175-163

**Anthesztérión** – február-március

**Areioszpagosz** – Árész hegye, itt ülésezett Athén arisztokratikus bírósága

**Argonauták expedíciója** – Iaszon vezetésével ötven hős (köztük Heraklész, Thészeusz, a Dioszkuroszok és Orpheusz) a Fekete-tenger melletti Kolkhiszba indult, hogy megszerezze Aiétész királytól a legendás aranygyapjút. Átadását a király nem tagadta meg, de teljesíthetetlen feltételekhez kötötte. Leánya Médeia, a varázslónő azonban beleszeretett Iaszónba, aki segítségével diadalmaskodott. Aiétész azonban rájött, hogy kijátszották, így végül el kellett lopni az aranygyapjút, melynek birtokba vételét tragédiák sorozata kísérte.

**arkhón** – bíró, választott tisztség, számuk 9 volt

**Boédremion** – szeptember-október

**dipterosz** – kettős oszlopcsarnok

**duumvirek** – a Római Birodalom önkormányzatisággal rendelkező városainak két legfőbb elöljárója

**entászisz** – sudarasodás, az oszloptörzsnek az oszlopfő felé történő elvékonyodása

**ekklészia** – népgyűlés

**geometrikus kor** – i.e. 10-8. sz.

**gümnaszion** – tornacsarnok

**Hadrianus** – római császár (ur. 117-138)

**Harmodiosz és Arisztogeiton** – a „zsarnokölők” –i.e. 514-ben meggyilkolták Hüpparkohoszt

**herulok** – keleti germán nép, az i.sz. 3. sz.-ban a Római Birodalomra törtek

**himatió** – köpeny

**hoplitész** – nehézfegyverzetű gyalogos

**hüdria** – vízhordó váza

**Iakkhosz** – Dionüszosz, a bor istenének neve az eleusiszi misztériumokban. A két istent később azonosnak tekintették, mint Zeusz fiait noha Dionüszosz anyja Szemelé, Iakkhoszé pedig Démétér volt.

**Jusztiniánusz** – bizánci császár (527-565)

**kanellura** – a templomi oszlop vájata

**kentaumakhia** – harc a kentaurokkal, Thészeusz e mítoszáat szinte minden athéni templomon megörökítették a klasszikus korban Kerameikosz – a klasszikus Athén fazekasnegyede s egyben temetőkerülete IV. kereszties hadjárat – 1202-1204, a korábbi Szentföldi célpontok helyett Bizánc ellen irányult

**kurvatura** – templom felső lépcsőfokának enyhe emelkedése a középpont felé

**kükladikus** – Kükládok szigetcsoportjára jellemző archaikus kultúra, i.e. 3200-1100

**leiturgia** – közszolgálat, az athéni demokráciában a gazdag polgárookra nagy anyagi terhekkel járó feladatokat róttak

**megaron** – nagyterem, téglalap, ritkábban négyzet alakú csarnok, mely nyitott, oszlopos előtérre nyílik, a krétai és mükénéi kultúra palotáinak központi helyisége, formája a görög építészetben lakóházakban, valamint egyszerűbb szentélyekben, illetve nagyobb templomok belterében élt tovább.

**metopé** – a dór oszloprend párkányának frízében az ún. triglühosok, oszlopformán bemetszett, téglalap alakú homlokzati elemek közé ékelődő négyzetes mező, melyet leginkább alakos reliefek díszítenek

**obolosz** – rézből készült váltópénz

**Pauszaniasz** – i.e. 510-468, spártai hadvezér

**Peiszisztratosz** – i.e. 560-528-ig kisebb megszakításokkal Athén türannosza

**peloponnészoszi háború** – i.e. 431-404 Athén és Spárta küzdelme a Hellász feletti hegemoniáért, Athén vereségével végződött

**peposz** – hosszú redőzött női köpeny

**Plaka** – Athén középkori óvárosa, ma éttermekkel, üzletekkel telezsúfolt turisztikai negyed

**Promakhosz** – első sorban harcoló

**pronaósz** – a templom előcsarnoka

**propülaia** – monumentális bejárat csarnok

**sztratégosz** – hadvezér, Athénban a törzsek száma szerint 10 sztratégoszt választottak

**talentum** – nagy értékű súly és pénzegység

**trierész** – háromevezősoros görög gálya

VÉGE